

SUHAI PÁL

Mikszáth Kálmán versei 2. rész¹

Sötét évek – Mikszáth pályakezdése

I. Az Igazmondóban megjelent versek

Az *Otthon* című vers zárlatát akár jóslatnak is tekinthetjük. Mikszáthnak mintegy másfél évtizedébe került, mire a maga útját megtalálta. „Sötétnek” azért is nevezem élete e szakaszának legalább az első éveit, a jogi pályára igyekvés időszakát, az egyetemi éveket, mert ezekről igazán keveset tudunk. Az a kevés is bizonytalan, ellentmondásokkal terhes. Az irodalomtörténetek is elintézik egy-két szóval. Mikszáth, a pesti joghallgató. Mikszáth győri évei. Kellettek, hogy legyenek – és mégse. A Mikszáth Kálmán Társaság honlapján olvasható rövid életrajzban egyenesen ez áll: „Jogi tanulmányokat kezdene, de ennek sem Pesten, sem Győrben nincs nyoma.” Nekik tudniuk kell, elégedjünk meg ennyivel (tudatlanságunkkal). Diplomát bizonyosan nem szerzett.

Fontosabbnak vélem az életrajz következő mondatát: „Egyre erősebb az írói elhivatottság benne.” Szép-szép, de e törekvése hamarosan szembekeült az egzisztenciateremtésnek a szülők s maga által is óhajtott elképzelésével. „Iskolái befejezése” után (elégedjünk meg e kifejezéssel!) Nógrádba, pontosabban Balassagyarmatra ment, ahol Mauks Mátyás szolgabíró mellett esküdtként helyezkedett el. A vármegyei élet ekkor éppúgy megragadta Mikszáth fantáziáját, mint kenyéradó gazdájának nagyobbik lánya, Ilona. Mindkettő egy életre szóló szerelemnek bizonyult. Az előbbi az újságírás, az utóbbi a házasság vizeire sodorta a fiatalember hajóját. Csakhogy ezek, eleinte mindenképpen, nagyon is viharos vizeknek bizonyultak. Megpróbáltatásai között ért íróvá-újságíróvá a fiatalember.

A hányattatás éveiben keletkezett művekről ad áttekintést W. Petrolay Margitnak főntebb már emlegetett tanulmánya (*Mikszáth Kálmán elfelejtett ifjúkori írásai I–II.*) Ebben a következő figyelemre méltó sorokat olvasom: „A kezdő írónak a [...] művei nem érik el a klasszikus író színvonalát, [...] mégsem érdektelenek, mert bepillantást engednek az író életének sötét éveibe, a nélkülözések, nyomorúság, testi nyavalyák és lelki válságok időszaká-

¹ Az 1. rész a Palócföld 2017/1. számában olvasható.

ba, megvilágítva [...] írói pályakezdését. Másrészt az alkotás műhelytitkai-
ba engednek betekintést...” Oda-vissza. 1877-ben megjelent *Vakációra* cí-
mű versének didaxisa költészetének tehertétele, de ha életrajzként olvassuk,
nagyon is megszenvedett „tanítás”, hiteles vallomás: „De jó majd az élet.
Új tanítómester / Kegyetlen virgáccsal szolgává keresztel...”

Mikszáthot persze nem, keményebb fából faragták ennél. Szinte nem is
volt olyan lap, amelynél ne jelentkezett volna írásával. Pest, Balassagyar-
mat, majd ismét Pest, pontosabban már Budapest tartózkodásának helyszí-
nei ekkor – a hatvanas évek végétől a hetvenes évek végéig. Némelyik új-
ságnak, mint 1873-ban a *Nógrádi Lapok*nak, 1873–75 között a *Magyar*
*Néplap*nak szerkesztője is. A reményeket azonban újabb és újabb kudarcok
követik. Meg kell elégednie az alkalmi közlésekkel járó csekély honorári-
ummal, s bele kell törődnie házassága anyagi okokból következő lehetetlen-
né válásába. Közben még mindig írja, de most már publikálja is verseit.

15. Az időrendben ezután következő versek első csoportja a *Hon* vasárnapi
melléklapjában, az *Igazmondó*ban jelent meg. A lapot a kiegyezés évé-
ben Jókai Mór indította, ekkor még ellenzéki hangot hangoztatva: „A bal-
oldal néplapja.” A felügyelőbizottság tagjai később „befutott” kormány-
pártiak, köztük a későbbi miniszterelnökkel, Tisza Kálmánnal. Egyelőre
azonban valamennyien meggyőződéses ellenzékiek. Ha az itt következő,
1869. december 12-én közölt, egyszerre „pajzán” és gáláns labanc-gú-
nyoló vers epikumára gondolunk – kurucok:

A labanc neje
(*Régi történet.*)

Szécsény mellett tanyázik a kuruc tábor;
Deli hősök, büszke hősök legjavából.
A vezérek jó Bercsényi őkegyelme,
Őt rendelte a sereghez fejedelme.

Közel már az este, tábortüzek gyúlnak;
Egész mulatság a harcedzett fiúknak.
Ellepik a mezőt, e nagy, társas termet,
S lobogó láng mellett szönek ezer tervet.

Jár köztök a kulacs s ezernyi sok kaland,
(Miknél cifrábbakat unokám sem halland)
... Mint vágta le Gyurka a labanc hadnagyot,
Kiből akkurate két darab maradt.

Mint vették be múltkor a füleki várat,
Labanc várparancsnok hogy könnyekbe lábadt,
S miként kiáltott rá kevélyen egy vitéz:
„Ne sírjon kend, hiszen csak tréfa az egész.”

Huszt alatt meg mikor zúgott a golyó is,
Mikes süvegébe fogott egy golyóbist,
S azt a fejedelem elé vivé, mondván:
„Sánta öreg anyám sem járt ilyen lomhán”...

Egyszóval a tűznél nagyon víg az élet.
Egyik a jövőbe, más a múltba mélyed,
S ha van is itt, vagy ott valami keserű,
Eloszlatja azt a muzsikus emberül.

Megzendül a nóta, a Rákóczi-nóta...
Szomorú, fájó az, a nagy idők óta:
Mintha megölt szellem lelke sírna benne...
Megölt szellem? Talán szabadság szelleme.

Hanem akkor az sem olyan búsan zengett,
Jóllehet hangjára rögtön néma csend lett.
Egy-egy gyenge sóhaj halk szárnyakon repdes,
Itt-ott egy kard csördül... itt-ott egy szem nedves.

És amint hallgatva bámulnak a tűzbe,
Viadalt, diadalt gondolatba fűzve:
Egyszer csak ott terem egy lovas levente
Lassan lép, – gyanúsán lóg rajta a mente.

„Atyafiak!” – mondá – nem tudnák kelmetek,
Bercsényi urammal, hogy hol beszélhetek?”
A sorból egy öreg mogorva katona
A túlsó tűz felé mutat, hogy: „Ahon a’!”

A lovag egyenest arra felé tartva,
Odaért és hosszú mentéjét felhajtja.
– Egy alélt nőt emel le fakó lovárul,
S azután a vezér színe elé járul.

„Uram, vezér! Ehol van egy gazdag fogoly.”
– Hol vetted – kiált az – beszélj, de ne koholj!
„Úgy segéljen uram, hogy igazat mondok:
Amint az imént a tábor körül bolygok,

Hát messziről látok fényes úri hintót;
Felé vágok s aztán akképp volt, a mint volt...
Ez a fehércseléd ült benn’, – kioroztam
Egy szökéssel, s aztán gyú!... míg idehoztam.

A kocsis a beste, mindjárt észrevette,
De huszárral lévén dolga, restellette
Utánam hajtani; pedig lett vón’ helye,
Mert ez Strumvix labanc óbesternek neje.”

E közben a bájos hölgy felnyitá szemét:
 „Hol vagyok istenem?”... bágyadtan néze szét:
 – Köztünk van – felelé Bercsényi – ne féljen!
 Üljön le s pihenjen, ha úgy tetszik, kérem. –

De Strumvixné, amint a tábort meglátta,
 Sikoltott s lelkét a fájdalom átjárta.
 „Hisz ezek kurucok és én itt rab vagyok”...
 Térdre esék: „Urak! Oh, irgalmazzatok!

Eresszettek haza férjemhez szabadon;
 Legyen a váltságdíj bár mily nagy, megadom.”
 Közbeszól a vezér, a deli Bercsényi:
 „Szépasszony, galambom, semmit sem kell félni.

Te nem fogoly, hanem vendégünk vagy mára,
 Ha már ez a vitéz hozott vacsorára;
 Nem is kell váltságdíj... no, az volna derék,
 Ha Rákóczi Ferenc nőkkel kereskednék.

De reggelig, mivel éjjel nem eresztlek,
 S mert hintód is elment, maradj köztünk veszteg.
 Addig hajszáladnak sem történik baja;
 Reggel pedig aztán, én vitetlek haza”. –

A csinos menyecske a vezérré nézett,
 S látván, hogy nyílt arcán ott a nemes érzet,
 Bátor kacérsággal ült a tisztek mellé,
 Hogyha már a fátum ily furcsán rendelé.

A kuruc tisztek meg csintalan gyerekek.
 Egyik sem fél, hogy a beszédétől bereked.
 A csinos menyecskét unni nem engedték.
 A mosolyt szívesen adták is, meg vették:

Különösen egy, a legdélcegebb: Bethlen
 Gyakran nyugtatá rajt’ szemét önfeledten,
 Mit a szép asszonyság éppen nem vett zokon.
 ...Labanc szív is lehet kuruc szívvel rokon...

– Egy szó, mint száz, minek nyújtsam a beszédet,
 A víg csevegésnek reggel vetett véget.
 És a felkelő nap első pillantása,
 A hölgy kezét kuruc tiszt kezében látta.

Bercsényi pediglen, ki egy bunda alatt
 Kergetett álmában futó labanc hadat,
 Mikor felébredett legelső dolga volt
 Beváltani rögtön, a tegnap adott szót.

„Strumvixné asszonyom! Mehetsz már szabadon,
Ezt a tíz vitézt meg kíséretül adom;
Biztosabbá teszik számodra az utat...
Tiszteltetem férjed, – az óbester urat.”

A menyecske mintha gondolkoznék rajta,
Egészen elmélyed, a fejét lehajtja,
Majd meg egy olvadó hamis pillantással
Titkos beszédet vált Bethlen Barnabással.

A titkos beszédnek pedig az lett vége;
A nő odalépett a vezér elébe,
S azt súgta szemérmes hangon, félmeghitten:
„Hadd maradjak én csak közöttetek itten.”

Úgy is volt, ott maradt, s egy szép csatanapon
Strumvix is megtudta, hova lett az asszony;
S tudom meg is öszült vón' belé a feje,
De levágták aznap. Nem volt rá ideje.

16. Az *Igazmondó* jelentette meg az Erdélyi Fejedelemség korát megidéző Mikszáth-verset, *A két Pókai* című balladát is (1869. december 26-án). A témát, a Bekes-pártiakat legyőző Báthory István kegyetlen ítéletét és ennek tragikus következményét korábban, 1851-ben Gyulai Pál is megverselte. Ha *A labanc neje* az anekdotaformálás és az élőbeszédszerűség sajátosságait mutatja már, a kiteljesedett Mikszáth-epika hangját versben, *A két Pókai* sokkal inkább a korábbi iskolai feladványokét. Újszerű vonást azonban e költeménye is mutat: a mesteri szerkesztést s az ugyanekkor megjelent Jókai-regény, *A kőszívű ember fiai* csattanóra kihelyezett altruizmusának szerepeltetését. Ahogy is mindez az itt következő versben áll:

A két Pókai

Pókai Jakabné néz le ablakából
Kolozsvár terére.
Hajh! Mi épül ottan puha fenyőfából?...
Vérpad épül ottan; –
Leroskad legottan,
Lélegzete eláll, elkábul, elképi,
Mikor megtudja, hogy ki számára épül,
– Két fia számára.

„Nagyságos fejedelem! Légy hozzám kegyelmes.
Özvegy, árva szívem
Nem lehet, hogy széttépd; nem lehet, hogy elmesd
Törzsétől a tagot:

A két ifjú rabot
Vagy bocsásd szabadon, vagy engem is ölj meg!
A fájdalom, bánat nagyon későn öl meg,
– Kínos lesz bevárni!”...

Így könyörgött, térdén, talpig gyászruhába’
A szomorú özvegy;
És a fejedelem sötét haragjába
Belopózik egy-egy
Fényes sugár: – a kegy.
„Asszonyom, teljék hát kedve kegyelmednek;
Mond a fejedelem: kegyelem az egynek,
De csupán az egynek!” –

Két halálra ítélt ül némán, nem sír, nem nyög,
Mint a gyávák szoktak,
Midőn jó száguldva fejedelmi hírnök:
Hogy csak egyik haljon!
...De melyik hát vajjon?
„Én legyek az, bátya! – „De bizony haljak én,
Ki oka vagyok, mert én csaltalak öcsém
Lázadók sorába.”

„Nem te csaltál engem, egészen más vitt el,
A szent meggyőződés,
A jog, az igazság, azon édes hittel,
Hogy győzni kénytelen.
Jó anyáknak, aki vigasztalja, ója
Te maradj meg, bátya, te légy ápolója,
Légy hű gyámolója!”

„Jól van, elfogadom nemes ajánlatod’,
Hogyha már ekképp van.
De ím, megszámlálva minden pillanatod...
Tudom, mi a vágyad:
Az édesanyádat
Szeretnéd még látni? Elmenjek-e érte?
Az ifjabb Pókai szinte arra kérte:
„Eredj hamar érte!”

El is megy. Az őr is kiengedi menni.
A fejedelem szerint
Csak egy fogolynak kell a börtönben lenni.
Az az egy meg ott van,
Csendesen, nyugodtan;
Nem bántja borzalmas gondolatok árja,
Nem a halált, hanem édesanyját várja...
De hiába várja.

Minden perc egy hónap, minden óra század,
„Ugyan hová késnek?”...
Lelkének türelme, hevesen fellázad:
„Istenem! Istenem!
Tehát így kell mennem
A halál mélyére, búcsútlan, hidegen,
Ugyan hova késnek?”...

Hej, hogy hova késnek? jó vitéz, meghalod!
Ne várd, nem jönnek el!
Testvéred nem jöhet, mert az hideg halott,
Életéért váltott
Neked szabadságot!
Jó anyád nem jöhet, mert az tébolyodott,
Véres feje láttán megőrült, lerogyott.
Félig ő is halott.

17. Történelmi allegória az *Igazmondó* 1870. szeptember 11-i számában közölt vers, *A vén fa* is, e bánatos életkép, melyben a szabadságharc bukását személyes sorsukban elszenvető szereplők tragédiáját a természet körforgásának vigaszával ellenpontozza a költő. Mikszáthot ekkor még mindig negyvennyolc szelleme kísérti. (Majd csak 1875, a balközépnek a Deák-párttal és a kiegyezés rendszerével való megbékélése után szűnik meg a forradalom miatti lelki konvulziók sora – Mikszáth ugyan még a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, Szegeden is ellenzéki.) Mint ebben a jóval korábbi versében is:

A vén fa

Ősz öregember ül az agg hársfa alatt;
Képzetele messze idők zaján mulat.
Az agg hársfa lombja rejtélyesen susog,
És elbeszél sok-sok régi történetet:
„Mikor még alatta széplányt ölelgetett”...

Az öregúr talán érti a beszédet,
Miről a fa lombja susogva beszélget.
Régi szép emlékek! Fájó is van közte...
Hisz alatta mondá egykor két fiának:
„Menjetek! Küzdjete!...” S mentek katonának.

Itt ült estelenkint s várta sóhajtozva,
Mikor jön már a hír, győzedelmet hozva,
Büszke győzedelmet küzdők táborából...
Nem jött a hír, hanem egyéb jött helyette,
Béna honvéd, – veszített csaták kísértete.

Béna honvéd kardját a vén hársához vágta
Mérgében, dühében most már nem sajnálta;
Minek a kard, ha nincs mit védeni vele?
Ha szent közös anyánk, a haza elveszett.
A kard kettétörött; a béna könnyezett.

Aztán odaborult apja kebelére,
És sírtak mindketten hosszan, míg végtére
Megtörülte szemét s szelíd fájdalommal
Meggkérde az öreg: „Hát öcséd hol maradt?”
„Annak jó dolga van már ott a föld alatt.”

A föld alatt, hová nem kísér a bánat,
Hol honvéd testéből nem por, virág támad.
Milyen virág lesz az? Olyan virág, melynek
Illatjától, hogyha kibúvik a földből,
Férfi karja mozdul, férfi kardja csördül...

A föld alatt... s az agg megnyugoszik benne,
Hiszen itt fenn százszor rosszabb dolga lenne.
De most már a fiú kérde: „Hol van anyám?”
Oh, mily nagyon könnyű bevágni a szóba:
„Anyád? az is jól van rég – a koporsóban.”

Csak ők nincsenek jól, az ittmaradtak,
Rém-kriptában járó eleven halottak,
Bármerre tekintnek, mindenütt temető,
És a temetőben megvérezett térdel
A kétségbeesés rémalakja térdel.

Két szobor ők a vén hársfa árnyékába',
Akik élnek, de már egészen hiába.
Nem remélnék semmit, sem jobbat, sem rosszat;
Ott ülnek órákig, némán a fa alatt,
S nap nap után megyen, év év után halad.

Egy nap mint a másik, egy év mint a másik,
A sötét éjszaka oszlani nem látszik;
A sors örökösen nyakukban felejt
Az örömcseppekkel telt olajos korsót...
Ah mégsem! Ím hozott végre egy – koporsót.

És a koporsóba betette az apa
Béna honvéd fiát... Utolsó magzata!
Oda temetteté a vén hársfa alá,
S most alatta tölti már az egész napot,
Lombsusogást, szellembeszédet hallgat ott.

Lombsusogás pedig titkos regét beszél,
Mit jövendők felől vallott neki a szél:
– Szabadság zászlója lobogni fog újra,
Széttört kard egybeforr... a halott feltámad...
És millió kebel tápláland egy vágyat...

És mikor a vén fát a zivatar rázza:
Az öregúrnak ezt meg is magyarázza.
Csörömpölnek búsan sárgult levelei,
Aztán lehullanak, nem marad rajt' semmi...
S új tavaszkor ott van megint valamennyi.

18. Történelmi eseményt idéz a *Párizs alatt...* című 1871-ben keletkezett vers is. Csakhogy az eddigiekkel szemben a történelem itt sokkal inkább a jelen, mint a múlt „szenzációja” – a francia–porosz háború. Az összes eddigi közül talán a legrejtélyesebb vers. Nem mintha nem lennének azonnal átláthatóak e népdal formájú költemény motívumai. A témához vezető lelki motívumok kétségesek. Mi köze volt Mikszáthnak a „frank” háborúhoz? S volt-e köze egyáltalán – mi köze volt a vershez? (E meghökkentő kérdésről még lesz szó *A prózairó költészete* című fejezetben – lásd ott.)² S ha e kérdéstől itt most el is tekintünk, miféle lelki rezonancia kényszerítette Mikszáthot a háború, általában a háború szörnyűségeinek a megmutatására? Különös, későbbi mélységeket és magasságokat megelőlegező költemény. A vers nyomtatott forrását nem leltem, Rejtő István gyűjteménye alapján közlöm:

Párizs alatt...

Párizs alatt áll
Fekete lovam
– Tombol szüntelen –
S azon a lovon
Fekete lovon
Én és fegyverem.

Veszélyes csata
A német csata
És oly szomorú...
De még ezerszer,
Három ezerszer
A frank háború.

Tudod-e rózsám,
Mi az ebédem?
Nem halok éhen...

² A Mikszáth-versek közlése folytatódik a 2017. évi lapszámainkban. (A szerk.)

Ételem lóból,
Italom hóból,
– Ez az ebédem.

Tudod-e rózsám,
Milyen az ágyam,
Mely ringat lágyan?
Jéghideg kövön
Terített köpöny,
– Az az én ágyam.

Tudni óhajtod,
Milyen halálom?
Szép harci halál,
Észre sem veszem,
A földre esem
S jó kardom alám.

Tudni óhajtod
A temetésem?
Miséznek szépen
Az öreg ágyú
S a dob, a bárgyú,
– A temetésem.

19. A fönti verssel szemben az alábbira igaznak kell tekintenünk Rubinyi Mózes már idézett előtanulmányából az ifjú Mikszáth némely versére adott jellemzését, jelen esetben itt konkrétan éppen a *Szelim bég*re vonatkozót: „hosszan eldöcögő ’népies kisebb elbeszélés, vagy inkább krónika’ – ahogy [Mikszáth] maga megállapítja egyiknek műfaját, – [...] olyik 32 nagy strófában írva. A *Szelim bég* címűnél, mely az *Igazmondó* 1871. febr. 12-i számában jelent meg, gondosan oda is teszi, hogy tárgyát ’Josephus Szabó: Historia de Em. Thököly’ cz. munkájából merítette. Akkori tudálékos természete elnyomja már jelentkező humorát.” Igaz ez is. A verssel egyéb célja is lehetett – Rejtő István gépiratában olvasom az utolsó versszakra vonatkozó megjegyzést: „értelme hazahozni Thököly csontjait!” (A nagy újratemetések – egyelőre inkább csak óhajtásának – időszaka volt ez is.) A költemény az *Igazmondó* említett publikációja alapján:

Szelim bég
(Történeti rege)

Rima partján, Szabadkánál
Egy nagy, kopott kőoszlop áll,
És virraszt a török vezér
Két százados álmainál.

Cifra török ábécével
Rá van írva minden tette;
Hanem amit én mondok el,
Azt a szobrász kifelelte.

Mikor még a jó Thököly Imre
Híres kardja villogott mellettünk,
Bort ivott a török kedvünkért,
Mi meg vele kávé szörcsölgettünk.

Jó barát lett a sas és a sólyom,
Együtt küzdve támadó csatában
Rima partján, hol a kőoszlop áll,
Ott ütöttek tábornok hajdanában.

Rimaszombat városa tanácsa
Ezüst ruhás követséget küldött:
„Hozta Isten közibünk nagyságod!”,
Szólt a vezér előtt egyik küldött.

„Hódolatát küldi is a város,
És elvárja egy kis jó ebédre.”
„Elfogadom a szíves meghívást”,
Mond Thököly a nyájas beszédre.

Török vezér a délceg Szelim bég
Karját fűzi a Thökölyébe:
„Jó barátom, nagyságos vezér úr!
Ne menjünk mi sehova ebédre.

Ne menjünk el, félek, baj ér ottan,
Rossz álmom volt, ijesztő... megrázó!”
„Ejh, mit álom! – mond Thököly hetykén –
Nem vagyok én álommagyarázó.”

Megbántódva vonult el az ifjú;
Egy vén dervist híva sátorába:
„Jámbor dervis, fogjad a szent könyvet,
És tekints be a jövő titkába!”

Nagyszakállú dervis szent morgással
Ákom-bákom könyvben megtalálja:
„Kegyelmes bég! a magyar vezérnek
Ez nap délben léssen a halála.”

Szelim arca megdöbbenve sápad,
Igazi mély fájdalom dül rajta,
Leroskad a cifra tábor-ágyra,
S szép fejét a tenyerébe hajtja.

„...Éltem menté meg egyszer Kassánál:
Most rajtam sor. Allah, adj tanácsot!
Egy jó eszmét... Ah! megvan az eszme:
Felkeresem az öreg szakácsot.”

Veres Gáspár, Thököly szakácsa
Könnyen hagyta a fejébe verni:
„Ónagysága fölöstökömébe
Jó lesz egy kis mákonyt bekeverni.”

Dél lőn. Jött egy ezüstös disz-hintó,
Mely Thökölyt viszi az ebédre;
Bandérium előtte, utána,
Hat fehér mén van fogva elébe.

De Thököly aluszik, nem látja,
Szelim lép be most a sátorába,
S lehányván a török mezt magáról,
Felöltözik fejedelmi ruhába.

Szűk nadrágra zöld szín bársony mentét
S fejedelmi kucsmát tett fejére,
Aztán délceg, büszke főtartással
Ült a hintó elzárt belsejébe.

Fedett hintó, belülről is fényes,
Az ülése olyan, mint egy láda,
Piros bársony, gyöngyökkel kirakva.
...Csak gazdag a magyar nép – hiába.

De az ülés mégis gyanús, vagy mi...
Mond magában Szelim bég sötéten:
No de talán megvéd, hogyha baj lesz
Talizmánom és kíséző népem.

Aztán, hiszen tulajdonképp mindegy
Bármilyen módon, ha már meg kell halni;
Ami meg van írva a szent könyvben,
Azt nem lehet onnan kikaparni.

Így tűnődött, mikoron megzendült
Rimaszombat mindegyik harangja.
Brum, drum!... dördült meg egyszerre kétszáz
Mozsárágyú ünnepélyes hangja.

Egy perc alatt siket lett mindenki,
És az ülés felpattant hirtelen...
Sötét arcú bérgyilkos törivel
Kísértetként belőle megjelen.

S törét a bég szívébe döfte be
Áldozatját zaj nélkül megöli:
Aztán e holt mellé ülve mondja:
Ilyen ebédre híttunk, Thököly.³

Rimaszombat városa tanácsa
Fejedelem ő nagyságát várja;
Gonosz szívük gonosz óhajtását
Labanc főnök, Stramm Fülöp táplálja.

Jön a hintó, jön a hintó... itt van.
Jaj istenem! én istenem, véres! ...
Csak Stramm Fülöp és a tanács örvend,
Hogy ügyesen működött a béres.

Jaj istenem!, borzad, zúg a népség:
„A fejdelem meg van ölve benne.”
A tanács is, a labanc is borzad:
„Oh hisz nem az!/? Oh! bárcsak az lenne.”

Rimaszombat városa tanácsa
Reszkess! fuss el bűnöd érzetében!...
Thökölynek bosszúálló kardja
Még ma itten fürödni fog vérben.

Ah! itt jön már. El sem lehet futni...
A nyomában hős kuruc had lépdel;
Rimaszombat városa tanácsa
A fejdelem elé porba térdel.

„Keljetek fel eltévedt emberek,
S hogy megjavultok, adjatok kezet!”,
Mondá a hős s némán leborulva
Holt társára, sokáig könnyezett.

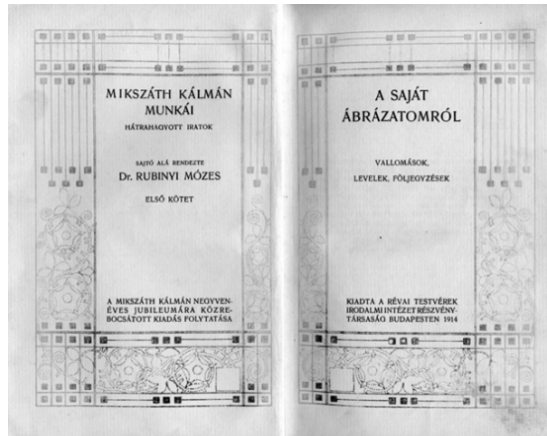
Rima partján, Szabadkánál
Egy nagy, kopott kőoszlop áll:
És virraszt a jó Szelim bég
Kétszázados álmainál.

Zivataros éjféleken
Bolygó vándor látja néha:
Két alak ül a kő alatt,
Mind a kettő bús és néma...

Az egyik a jó Szelim bég,
A másik a magyar vezér,
Aki messze Ázsiából
Szellemszárnyon honába tér.

³ Josephus Szabó. Historia de Emerico Tököly.

Mikor aztán soká ülnek,
 Búsán, némán egymás mellett,
 Megszólal a magyar vezér:
 „Ne cseréljünk nyugóhelyet?”

5. A *Hátrahagyott iratok* első (a *Mikszáth Kálmán munkái* 33.) kötetének belső címlapja (a kötetben Rubinyi Mózes többször idézett előtanulmányával)

20. A *sváb hercegnőre* is illik egy Rubinyi-idézet, ezúttal rövid: „vers-tréfa.” De a vers nem rövid – ez sem –: elbeszélő költemény, melynek hőse, a nagyotmondó Lánzos Mihály Garay *Háry János*ának kései leszármazottja. „Kései”: némi patópálos beütéssel, ő is, mint egyébként a fölkelte inszurgens-hadak Győrnél – ez is Petőfi-reminiscencia. Mikszáth nemcsak témáit váltogatja tehát, de hangját is próbálgatja. A vers az *Igazmondó* 1871. augusztus 6-i számában jelent meg:

A sváb hercegnő

Nagy vitéz volt hajdan Lánzos Mihály bátya,
 Mikor háborúba kellett neki menni,
 Fringiát kötött a kék bekecs-kabátra,
 S azontúl elkezdett vitéz ember lenni:
 Adta franciája, – mondá – most már véged,
 Lánzos Mihály kardja majd megzaklat téged.

Vala pedig vitéz Lánzos Mihály uram
 Szegény nemes ember legidősebb sarja,
 Akit a családi hét szilvafa mellől
 Kiszóltított a nagy csaták zivatarja...
 Mert hát a kutyabőr olyan jószág, vagy mi...
 Néha saját bőrét kell érte otthagyni.
 No de mindegy, annak most már meg kell lenni.

Mint mondám, fringiát kötött Mihály bátya
S elment, elszárguldott, otthagyván a falut
Azzal a szóval, hogy: őt többé nem látja,
Mert van esze, ha már elmegy, hogy nem tér meg,
Két hét múlva úgymint megteszik vezérnek.

Így ment Lánosz bácsi, így érkezett Vácig,
Hol valami százhusz darabra gyűlnek
Szép délceg vitézek, hetyke insurgensek.
Lesz min gyönyörködni a király szemének.
Hátha még azt látná, ami belül dobog:
Harci tűz, bátorság s több efféle dolog.

Különben hiszen az annálék elmondják:
Egyet iszik a had Vácra, s tovább megyen.
Sötét az éj... bömböl, zúg a szél, de se baj,
Katonadolog ez, csak rosszabb ne legyen...
Mert a nemes ember bunda nélkül semmi...
Csak már ne kellene nagyon messze menni;

Csak már itt lenne hát az a mennykő ellen,
Hadd vágnánk le amúgy röptiben, hirtelen.
Mert a nemes ember már azt úgy szereti,
Míg lát, vág, azután ha győzött, megpihen. –
Az insurgens-hadban ily nemes tűz lángol,
Lelkük a győzelem hitében ficáncol.

S amint mennek, mennek koromsötét éjjel –
Cifránál cifrában szidva a franciát,
Aki nekik ilyen kegyetlen időben
Olyan haszontalan komóciót csinált;
„No de üsse a kő! Ő bánja meg s nem mi,
Ha majd amit főzött, meg is kellend enni!”

Mondom, amint mennek, viszi őket útjuk,
Erdőn, hegyen, völgyön, úttalan lapályon,
S amint álmodoznak ellenséggel, harccal,
Hát csak azon veszük észre, hogy *nem álom*...
A sötétben messze valami kóvályog...
Itt van az ellenség, épp szemközt jó rájuk;

Messziről hallatszik tompa dobogásuk,
Amint közelednek – a föld szinte rendül –
Már a beszédjüket is ki lehet venni...
Ah, az ellenség az! Most már hiszik szentül,
S e hitre az arcuk megdöbbenve sárgul:
Ősi vitézség! No, most ránts ki a sárbul!

És az insurgents-had tanácskozni áll meg
S aggódva kérdi a kapitány Dél János:
„Nemzetes és nemes, vitézlő uraim!
Szóljon kegyelmetek, mit csináljunk már most?
Határozzunk. Fussunk, vagy pedig bevárjuk?
Nini, már itt vannak... amott látszik árnyuk!

No'isz a' kellett csak! ... Uccu, vesd el magad!...
Ki jobbra, ki balra, mind kereket oldott,
És néhány perc múlva sem híre, sem hamva,
Hogy valaha híres magyar sereg volt ott. –
Így történt futása az insurgents-hadnak,
És ha meg nem álltak, máig is szaladnak.

Vitéz Lánosz Mihály is ekképp cselekvék,
Mert egymaga minek maradt vón' ottan?...
Futott tehát ő is nagy lélekszakadva,
Meg sem állva sehol hajnalig, nyugodtan,
És ahol hajnalban nyugodtan megállott,
Azon a helyen egy rozszant csárda állott.

S ha már csárda, hogyne ment volna hát bele
Egy kis bú-oszlató jó papramorgóra?
Hiszen munka után édes a nyugalom,
Elkel a vitéznek egy pihenő óra
S egy korty a hazáért, melynek oltalmába
Annyit fáradozott a tüdeje és lába!

A korcsmáros derék sváb ember volt, s mi több,
Vala neki három takaros leánya,
Kik közül az egyik csintalan teremtés:
Pillantását Mihály bácsi felé hányja,
Ki mint olyanféle nőtlen emberfajta,
Szokás szerint meg sem botránkozott rajta,

Hanem sürgött ő is a szép Háni körül,
S jelekkel mutatva végtelen szerelmet, –
Mert ő svábul, az meg magyarul nem tudott, –
No de a szerelem megért minden nyelvet.
Azért megértette egymást a két kebel,
Hogy csak ásó, kapa választja őket el.

Elmúlt egy nap, két nap, egy hét... kettő... három,
S Mihály úr még mindig a csárdában mulat.
Hjah! azóta talán régen kikergették
A magyar bokorból a francia nyulat!
Hogy nélküle történt, baj, hanem hiába!
Befúlt a vitézség a szív mámorába!

Diktum-faktum... az lett a dolognak vége:
Mihály bácsi egy szép lanyha téli reggel
Még kérte apjától Háni kezét, és az
A világ kincséért sem mondta: „Ne vedd el.”
Megtartották tehát a lagzit emberül,
Már ahogy az ilyen pusztá helyből kerül.

Lakodalom után pedig valahára
Haza indulának mindketten lóháton,
Mert a menyasszonyi hozomány nem volt sok:
Egy pár tallér, s egy pár szoknya, az is kárton...
Így ballagott Mihály a nejével szépen,
Sokféle gondolat fordult meg fejében.

„Ejnye, Mihály uram – mondja egy vénasszony,
Látván, hogy a lovag idegen helyre ment –
Hiszen nem ez ám a kegyelmetek háza.”
„Hát melyik? – rivallt rá hetykén – Mutassa kend!
Nem plajbász a fejem, mindent fel nem róhat,
Az ördög ismere minden apró ólat.”

Így vezették saját fundusára Mihályt,
Aki elfelejté, hogy hol áll a háza,
Úgy megzavarta őt, amint később mondá,
A nagy diadalmak emlékének láza.
No, volt öröm otthon, amint hazaére,
Fél falu jött nyomban a tiszteletére.

Mihály bácsi pedig elmondá egy szuszra,
Hol járt, mit tett, mint jött egyszer sötét éjjel
Tengernyi ellenség, ezernyi francia,
S hogyan verték egy fél óra alatt széjjel...
És még ezenkívül sok kalandos dolgot
Hol mindenütt szörnyű veszélyekben forgott.

Bámulva, szájtátva hallgatták szavait:
Büszkén a rokonok, irigykedve mások,
Szinte elképzelték, milyenek lehettek
Azok a nagy csaták, rémes bajvívások...
Csak az öreg apa szólt mogorván bele:
Hogy ki az a szép nő, és minek jött vele?

„Hogy ki e’? Ez bizony kedves atyámuram
Hadi zsákmány, egy sváb princnek a leánya;
Apjával fogtam el, hanem az megszökött,
Különben okosan tette... ördög bánja...
Legalább lesz, aki váltságot küld érte.
Egymillió arany ennek az értéke.

„Egymillió arany! – förmedt el a népség –
Hisz akkor kegyelmed szörnyen-nagyon gazdag!”
„Bizony hallják kendtek – bizonyítja Mihály
Kikerül belőle egy kis bankó-asztag:
Csakhogy mi az nekem? Csak kismiska, semmi...
Mikor lehet, akkor kell okosnak lenni.”

Mert hát őfensége, a princ gazdag ember,
A hercegnő pedig egyetlen leánya,
Úgyhogy a tizenhét gyönyörű vármegyét
Mit az öregúr bír, ő kapja utána.
„Mit tehettem volna mást, mint amit tettem,
A gazdag örököst feleségül vettem.”

Erre lőn csak aztán bámulat, csodálat;
A sok hallgató közt egy-egy urambátyám
Még a süveget is lekapta fejről
Ilyen rettenetes gazdag ember láttán:
Azt sem tudták, miképp kell szólítani már most:
„Mihály öcsém”-e vagy „kegyelmes nagyságos.”

Ő magának pedig, jó Lánzos Mihálynak,
A nagy boldogságtól majd kilyukadt lelke,
S odaugorván a magyar szót nem értő
Menyecskéhez, forrón, némán megölelte:
„No lássák – dűnnyögi – ez aztán valami,
Az angyalát! Ilyet nem mindig hallani.”

Bizony nagy eset volt, mesének is furcsa,
Mégis hitték; kár hogy nem nagyon sokáig;
Mikor Háni asszony megtanult magyarul,
Elmondá a dolgot amint volt, egy szálig...
Szegény Mihály bácsi irult-pirult nagyon.
...Biz’ a füllentésnek ilyen bére vagyon...

Hát még, mikor a hír nevetve széthordta,
Hogy az insurgents-had Györbe menet éjjel
Kukoricazúgást hallván a távolból,
Megijedt és gyáván futamodott széjjel,
Akkor esett le csak Mihály úr a fáról,
S nem szeretett többé beszélni magáról.

Sok év múlt el, ősz lett a jó Mihály bácsi,
Felesége pedig ráncos vén anyóka,
S egy-egy pajkos suhanc még most is megkérdi:
„Édes Mihály bátyó, ej hát, hogy is volt a’,
Mikor hercegasszony volt a Háni néni?
El tudná-e kelmed még most is beszélni?”

Mihály bátyó egyet csavarint a bajszán,
Szemére húzván az ómódi kalapot,
Aztán kelleltenül vakarja a fülét,
Mint aki keserű almába harapott:
„Ne bolygasd a múltat, öcsém, ne is fárassz!
Régen történt, talán nem is igaz már az.”

21. Mikszáth időrendben következő versét, az *Apafi kulacs*át még mindig az *Igazmondó*ban olvashatjuk (ezúttal az 1872. január 1-jei számban). Apafi Mihály erdélyi fejedelem személyét kétszer is érinti Rubinyi főntebb már idézett tanulmánya. Előbb Mikszáth még tudományos igényű korai publikációival kapcsolatban. Itt megjegyzi, hogy *A jellem (Szabad Egyház, 1870. szeptember 8.)* címűben „tudományosan defineálja [sic!] a jellemet és példákat idéz az egyes vérmérsékletekre. A ’mélás’ vérmérsékletre a többi közt éppen – Apafi Mihály uramat.” Ilyen „elmélázónak” mutatja a fejedelmet a két évvel későbbi Mikszáth-vers is. Csak-hogy a diákcsínyt sajátos humorával felülíró fejedelem történetét, sok, ami sok, „az ifjú költő tizennyolcz strófában pengeti ki”. Az alábbi közlés tanúsága szerint is:

Apafi kulacs

Amint régi, igaz krónikák beszélnek,
Apafi uramnak egy-egy viselt dolgát,
Kiolvasom, hogy őnagysága csak félig
Volt fejedelem; félig vak eszközüln szolgált.

No de oszt’ neki is voltak eszközei,
Mik jámbor szívének örömére váltak,
A magas polcokon poros, vén könyvei
Mellett, illő rendben telt kulacsok álltak.

És mikor olvasta Flaccust vagy Horácot,
Egy-egy jeles mondat után „ámen” helyett
Őnagysága bizony gyakran jónak látott
Valamely kulacsból hörpinteni egyet.

S ha néha szép napon a kertbe ballagott,
Hogy a fák árnyában némán merengessen,
Mellőle a kulacs soh’ el nem maradott;
Utána hozván azt az apród rendesen.

Ez ott felakasztá egy leálló gallyra,
Hogy a fejedelemnek kezügyébe essék;
Így költettek aztán általános bajra
Iszákosságáról szép furfangos mesék.

...Miként döngeté el a szász követséget,
Mely megtagadni jött az adót elébe.
Mint tréfált meg egy bort nem szerető béget:
Erővel öntetett egy iccét fülébe.

Vagy midőn a múltkor Czibles vadonában
Sokáig vadászván, elfogytak a borok,
Egy icce lőréeért rettentő szomjában,
Két falut ígért a fejedelmi torok...

Így költetek mondom, mindenféle dolgok,
Istentelen népek még nagyítva rajtok:
Úgy, hogyha valami nem igazat mondok,
Az ő vétkök: én csak a szavakra hajtok.

...Volt pedig Kolozsvártt egy nagy kópé diák
S ha már az volt, mindjárt volna esze máson!
Kikkel verekedni szeret – csizmadiák
Futásán, széplányon, potya áldomásán.

Gergely deák egyszer társai körében
Sétált, a fejdelem komor kertje mellett,
És fejét valami csínyen törve éppen
Gyakran vetett abba fürkészgető szemet.

Hát mit lát, mit nem lát? Valóságos csoda!
Egy ezüsttel kivert kulacs függ az ágon!
Ezüst is, kulacs is... epedve néz oda;
Lehet-e annál szebb látvány a világon?

S lehet-e diák, ki be ne menjen érte?
Bizonytalanságba, életbe, halálba...
Magas volt a palánk, de Gergely nem mérte;
Van hozzája úgyis elég hosszú lába.

Átvette magát könnyedén, s nesztelen
A kijelölt fához érkezvén ökelme,
Akkor vette észre, hogy a mondott helyen
Ott szundikál Erdély jámbor fejedelme.

Párnája egy kopott táblájú Biblia.
Fojtó szuszogása rossz álomra sejtet...
(Körülbelül arról álmodozik biz a',
Hogy jég esik s elver minden szőlőkertet.)

Fránya Gergely diák meghökkenve rémül,
A nagy ijedtségtől majdnem összeesik.
„Mit tegyen? Ne oldjon kereket vitézül?”
Hah! Ott kinn a társak hahotára lesik.

Most már nem habozhat. Most már meg kell lenni.
A kulacsot szépen leveszi az ágrul,
Aztán lassan vissza, kifelé kezd menni;
Hanem ingó lépte, az mindent elárul.

Apafi Mihály meg a támasztott zajra
Felrezen álmából s szemét megdörzsölvén,
Amint mosolyogva nézne jobbra, balra,
Látja a kulacsot, hogy a diákkal mén:

„Ejnye, ilyen-olyan beste lélek... Állj meg!
Hohó, hiszen üres; hová szaladsz vele?!” –
Kiált a fejdelem s az remegve áll meg: –
„Jer vissza! legalább hadd töltessem tele.”

22. *Hogy születnek a népdalok?* Mikszáth e versét Rubinyi (i. m.) a legszébb ifjúkoriak közé sorolja („Legcsinosabb költeménye...”). A Kossuth emlékét idéző megszólalásban a mai olvasó előbb veszi észre a kiegyezés intézményével szembeni dacos ellenállást, mint a vers invencióját, szerkezeti rendjét, személyes hitelét. Az *Igazmondó* 1872. február 25-i számában közölte e költeményt:

Hogy születnek a népdalok?

Jött az ellen; ágyúk hangja,
Villogó kardok csengése...
Mindenki azt hitte, hogy ez
Magyarország temetése.
Hisz még nem is volt katonánk!
Azt kéne hát teremteni,
Véres karddal körüljárni,
Lelket, erőt ébreszteni.

S ím! a véres kard sem kellett,
Mert támadt egy dalunk, melyre
Mint a fű, úgy nőtt a honvéd;
Mely behangzott minden helyre,
Hol született, a kunyhóktól
Egészen a palotákig.
Délceg ifjú, roskadt öreg
Ezt énekelgette váltig.
Az a dal járt országszerte:
„Kossuth Lajos azt üzente.”

Aztán csendes újra minden...
Lengő zászló lenn a porba'
Villogó kard összetörve,
Küzdő hősök letiporva...

Egy börtönben, más a sírban...
 Nincsen, ki a hazát óvja.
 Ő is, aki a legnagyobb,
 Ország-világ bujdosója;
 Haza sorsán zokog túl a
 Tengereken messze-messze...
 Csak nagy ritkán hallatszik át
 Fájdalmának hangja, nesze,
 Meg is érzi, és azóta
 Született a népnek ajkán
 Az a csendes, fájó nóta:
 – Könny vegyül a dallamába –
 „Kossuth Lajos nagy bújába”.

És végre a teher alatt
 Magyar nemzet fejét hajtja.
 Hosszú évek, kínos évek!
 Mindegyik egy nagy seb rajta...
 Hamis bölcsek, jogtapodók
 Csinálják az igazságot,
 Mindent adnak a nemzetnek,
 Csak azt nem, amire vágyott:
 Népjogot és *szabadságot*.
 De ő mégis tűr és néma,
 Szenvedésben már megedzve;
 Csak a népdal sóhajt néha...
 Nem is dal az, hanem zsoltár,
 Mely a szívből megy az égbe,
 Hogy azt, aki oly messze van,
 A hazának visszakérje;
 Ő viseljen gondot reánk:
 „Kossuth Lajos, édesapánk.”

23. Versbe írta Mikszáth, tehát ide kívánczozik drámatöredéke, pontosabban mustrája egy soha meg nem írt népszínműnek is. Saját lapjában, a *Magyar Néplap* melléklapjában, a *Mulattató* 1874. május 22-i számában „harangozta be” az itt következő részlettel. *Szüreten* a dráma címe, szereplői pedig az alkotmányosság mibenléte és ellentmondásai körül szerencsétlenkedő, az eszmecsere örvén magukat semmit- és nagyotmondásba hajszoló, igazi Mikszáth-humorról megidézett figurák – ezúttal versben. A Rejtő-dosszié e párrímes jambusokban megírt költői műnek csak a címét nyugtázza. A jelenetet a *Mulattató* publikációja alapján olvashatjuk:

Szüreten

Az I. felv. 4-ik jelenetéből

Gyurka.

Hát a konstitúció?

Már a nevében benne van a jó:
Annyit tesz, hogy alkotmány.

Tanácsbeliek

Hát a' mi?

Gyurka

Az alkotmány az olyan valami,
Mint meleg fürdő, míg benn' nem vagyunk,
Belekíváncozunk, s ha benn vagyunk,
Kikíváncozunk.

Tanácsbeliek

Nem értjük.

Gyurka

Dehogy,

Pedig elég világos a dolog.
Az alkotmány, barátim, semmi más:
Parasztnak „profunt” sovány harapás,
Az úrnak jó falat, „dupla lénung”.
A kabátunkért bundát cserélünk.
Profuntban a paraszt foga kitörik,
Jó falattól úr megcsömörödik.
S míg rokkban fáztunk, most az lesz a bajunk,
Hogy a bundában megizzadunk.

Miska

Sok beszédnek sok az alja, bátya!

Gyurka

Mert kegyelmetek följét nem látja;
De azonnal megértik, ha figyelnek:
Ha az iccét megtennék meszelynek,
Példának okáért, – hát mi lenne?

Törvénybíró.

Üdvös intézkedés.

Tanácsbeliek

Úgy van.

Gyurka

Hehe,

Nem volna rossz, nem, persze nem; de lám,
Vegyük – teszem – hogy ez az alkotmány
Nem rossz, szeretjük, fű-fa dicséri,
A bort a korcsmában duplán mérik,
És mert így mérik, duplán isszuk ám,
S főfájás áll be az ivás után.
Nos, a főfájás jó-e? Mi?

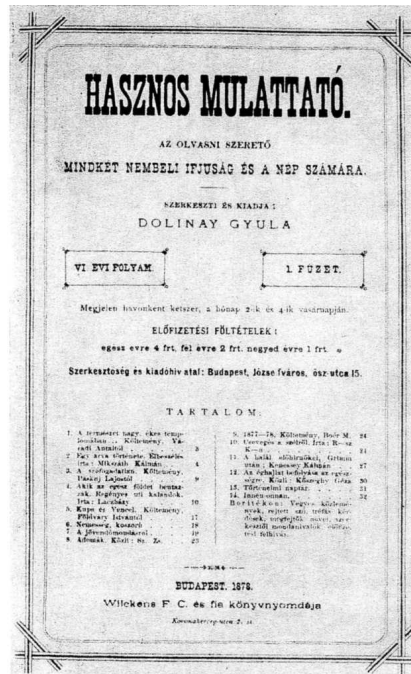
Miska
 Jó-e? Ha jó-e? Dejszen...
Gyurka Lásd bohó.
 Lehet egy fán is kétféle gyümölcs,
 Ki jól válogat köztök, az a bölcs,
 Hát annyit mondok, hogy semmi
 Egyebet nem mondok.
Törvénybíró Ej csak ennyi!
 Kend valóságos rúdjátört szekér:
 Nincs eleje, hát sehová se ér.
Gyurka
 Kelmetek pedig faragatlan szán,
 Lassan döcögnek a tudás haván;
 Most már kiolvadt alóluk a hó.
 Nem magyarázok.
Többen (körülveszik) De ha kérjük.
Gyurka Jó.
 (félre) Dehogy jó, dehogy, egészen kifogytam,
 Azazhogy, hüm-hüm, (fennhangon) Aha, megvan!
 Hát földiek, cakumpakk, összevissza,
 No, no, nem éppen tréfadolog biz a',
 A sok pogány diákos mondatot,
 Amit a bíró uram olvasott,
 Rövidre fogva, egy darabban,
 Sallang hám nélkül, az van abban.
 (lelkesen) Hogy' kijött az igazság!
Mindnyájan (lelkesen) Most értjük.
 Éljen a király, a hon!
Gyurka S mi értük.
 Király, hon és nép legyen egy darab –
 Jó szót sem ér, ha együtt nem marad.

II. A *Hasznos Mulattató* és a *Lányok Lapja* versei

A főnti drámatörredék kivételével öt év telt el anélkül, hogy (a rendelkezésünkre álló adatok tanúsága szerint legalábbis) Mikszáth valahol is verset közölt volna. Nem akármilyen esztendőök voltak ezek. A hetvenes évek eleje a balassagyarmati szerencsepróbálás időszaka volt – a polgári pálya és a művészi ambíciók egyeztetési kísérletének korszaka. S hadd tegyem mind-

járt hozzá: az alkotásokat egy egész életre ellátó vármegyei tapasztalatszerzésé, a *Nógrádi Lapok* szerkesztőjének és az első elbeszélések írójának társasági sikereié is. Mindez többnyire a pesti *Igazmondó*hoz küldözgetett versek ambícióval teltségén, magabiztos formáltságán, írói motiváltságának hitelén is érződik. A lánykérés visszautasítása s a szülői tiltás ellenére kötött házasság, a lányszöktetés „lázdása” azonban látványos kudarcba fűlt. Ez utóbbiak immár a fővárosban, az éppen ekkoriban egyesült Budapesten. Bár Mikszáthot itt a *Magyar Néplap* és társlapjának, a *Mulattató*nak szerkesztői állása várta, csak a velük járó munka volt sok, a bevétel oly kevésnek bizonyult, hogy ebből a családot képtelenség volt fenntartani. A feleség kénytelen volt hazaköltözni – az író (becsületből!) a házasság felbontását is kieszakolta. A nyomor évei következtek. Az írás egyre inkább a kenyérkereset kiszolgáltatottja lett. Legalábbis a versek esetében, amelyek színvonala (hogy kellően óvatosan fogalmazzak) némely esetben ezt látszik igazolni. 1877-et írunk éppen – Mikszáth ekkor az 1873-ban alapított *Hasznos Mulattató* és a belőle két évvel később kivált *Lányok Lapja* alkalmi megbízásaiból próbál jövedelmet szerezni – a *Budapesti Napilaphoz* való belépése után fokozatosan el is maradnak az előbbi újságokban a publikációi.

Nem mintha távol állt volna tőle e lapok irányultsága: a nép-, illetve a gyermeknevelés. „A verses műzsákhoz – Rubinyi Mózes 1914-es megjegyzése szerint – csak a *nép* vagy a *gyermek* miatt tért még néha vissza.” A későbbiekben is. Egyetértett tehát e lapokat jegyző Dolinay Gyula programjával: „a lelket mérgező” ponyvairodalomnak s „a babona kiirtásának” a törekvésével – amely időközben a nép- és iskolai könyvtárak fölállítását elrendelő vallásügyi és közoktatási miniszter, Trefort Ágoston támogatását is maga mögött tudhatta. W. Petrolay Margit azt is valószínűsíti (i. m.: *Mikszáth Kálmán ifjúkori írásai I–II.*, Irodalomtörténeti Közlemények 1956. 3–4.), hogy – bár e témák „már korábbról is foglalkoztatták” – „szerkesztői megbízásból nyúlt Mikszáth Kálmán ezekhez...”. De nyugodtan hozzátehetjük: anyagi gondjainak enyhítésére is. Mindezt annak fenntartásával is mondani kell, hogy tudjuk, Mikszáthot gyermekkorában – még rimaszombati évei alatt is – ugyancsak lekötötték a ponyvairodalom termékei. A „babona” pedig nem egy későbbi elbeszélésének ihlető forrása és élesztője volt. Az előbbire a múltból-félmúltból elég itt talán a hivatkozottan nagysikerű *Pisera bácsijára* utalni.

6. Dolinay Gyula néplapjának, a *Hasznos Mulattató* VI. évfolyamának első száma (A Krk 29. kötetéből)

24. Az itt következő *Magyar zászló* című versét már a *Hasznos Mulattató*-ban jelentette meg Mikszáth (a lap 1877. január 28-i számában) – valamivel később az *Igazmondó* is közölte. Műfaját tekintve még a balladák közé sorolható: a szülőföldjéhez közeli Kékkő várának ostromáról szól (Rubinyi ismételt kifejezésével élve) „a Zápolya öldöklő századjából”. A téma ugyan riasztó – a vers azonban hazafias tanulsága okán mégis ajánlhatónak bizonyult a kicsinyeknek. Oly egyszerű ez: a magyar zászlót, bármekkora is a pártoskodás, magyar golyó nem fogja. Az alábbiakban a vers a *Hasznos Mulattató* szövegközlése alapján olvasható:

Magyar zászló

Hogy Kékkőhöz ére
Ferdinánd vezére,
Balassának üzeni:
Adja fel a várat!
– De mert nem adja fel –
Nagy erővel támad.

...Hull a golyó, kartács,
Gomolyog a füstje!...
De a vár sem enged,
S rajta még a büszke,
Föllegekkel játszó
Háromszínű zászló.

Lent is olyan járja,
Szakasztott a párja,
Csakhogy míg az egyik
Szapolyait ója:
Másik a Ferdinánd
Hadi lobogója.
Magyar ez is, az is,
Mindkettő királyé,
Bizony rosszul esik,
Hogy egy koronáért
Magyar ont magyar vért.

De a váron látszó,
Meg nem ingott zászló
A vezért bosszantja:
„Hej, fiúk! Vitézek!
Micsoda dolog az,
Hogy le nem lövétek?!
Többé ott ne lássam;
Tiszt, aki találja.
...Ezer puska, kartács
Irányul reája...
Be összenyisálja!

Eloszlik a komor,
Fekete füstgomoly,
Odanéz a vezér...
És csodák csodája,
A zászló a tüzet
Sértetlenül állja.
Állja méltósággal,
Egyre feszesebben,
Még csak meg sem inog,
Még csak meg se lebben
...Soha sem állt szebben.

Ferdinánd vezére!
Tudd meg tehát végre,
Ne lövess! Ne fáradj
Hasztalan dologba'!
Magyar katonának
Golyója nem fogja

A magyar zászlót, ha
 – Löveds bár négy végből –
 Rajta magyar címer
 Van hímezve ékül:
 Kétféjű sas nélkül.

25. Tréfás gyermekvers következik komoly tanulsággal: nem jó a félbeagyott munka. Petrolay Margit (is) „középszerű versikének” tekinti. Arra talán mégis jó, hogy lássuk: volt idő, amikor kézimunka, lányok nem-szeretem feladata volt a harisnyakötés. A *Lányok Lapjában* 1877. február 4-én jelent meg M – n. monogrammal, Mikszáth szokásos álnevei közül az egyikkel:

A fél harisnya

– *Tréfás mese* –

Harisnyát kötött, soká kötött
 Egy pajkos, kedves szőke lányka:
 Hej, szaporátlan volt a munka,
 Bosszankodott és dobta-hányta
 Egyik szögből a másik szögbe:
 Nem volt meg kellő munkakedve.

Pedig így-úgy, fél harisnyának
 Meg kell lenni jövő szerdára,
 Mama meghagyta szigorúan,
 S mamát akkorra haza várja.
 Meg is lesz az kettős dologgal!
 S hozzá is fog nagy hévvel-lobbal.

Éjjel is fenn van, mert elkésett,
 S az éji munka ki is vágja,
 Nini! Csak szombat még s ihol már,
 Majdnem készen van harisnyája:
 Egy órát kell csak kötni s vége;
 Azt hagyhatja kedden estére.

Nosza, eldobja vígan nyomban,
 Bevégzetlen, – ez a hibája.
 Egy gonosz macska hétfőn, kedden
 Ezzel mulat és ráncigálja;
 Egy pamutszálat húzva-vonva
 Magát a pamut-hámba fogja.

S mert a kötés leszúrva lévén
A macskának sehogy sem enged,
S a folytatásnak szánt pamutszál
Bolygatja ám fel most a rendet,
Fejtődik le... fogy a kötés-szem...
A macska fut, fejt merészen.

Egyszóval elfogy lassan-lassan
A fáradságos munka, s végre
A kezdetnél áll meg, ott, ahol
Mamája adta a kezébe.
Van hát sírás-rívás. Hiába,
Lefejté már a macska lába!

Ő a hibás. Hajrá utána!
El is fogja – szurkol a vásott,
S kéri a lánykát, hogy ne bántsa,
Ad majd akkor egy jó tanácsot:
Mit ma végezhetsz, jó barátom,
Ne hagyd holnapra, azt tanácslom.

26. A *legdicsőbb nő* című verset a *Lányok Lapja* következő száma hozta (kéthetenkénti megjelenéssel számolva ez pontosan február 18-ika). A tanítás poénja itt sem maradhatott el – ezúttal történelmi témába, római erényekbe oltva: az egyszerű életmódú nő két gyermeke drágább kincs a fényűző dáma minden ékszerénél:

A legdicsőbb nő

Egyszerűn rendezett, tiszta teremben ül,
Előtte nyitott könyv, olvasgat egyedül
A nagy római nő.
S ím, valaki halkán kopogtat ajtaján,
Föláll Kornélia, a lelkes honleány
Megnézni, hogy ki jó.

Barátnéja lép be, szép, úriás, deli,
S látszik, hogy amiben legfőbb kedvét leli:
Fényűzés s pipere.
Ruháját fény, haját borítja illatár,
Oly dúsán ragyog, mint maga a napsugár
Tömérdek ékszere.

Hogy milyen tárgyakon jártatja az eszét,
Az asszonynál mindig mutatja a beszéd,
Fő gondja a divat.
Foly ajkán, mint patak, ha megered:
„Oh, jó Kornélia, mutasd az ékszered

És drágaságodat!”
 Róma legnemesebb asszonya elpirul
 E kérésre, nem jó válasz ajkairól.
 Mit is szóljon? De ím...
 Megnyílik az ajtó és belép két fia,
 S büszke arccal mutat rájuk Kornélia:
 „Íme, ékszereim!”

Hol ilyen az anya, hol gyermek az ékszer,
 S az úgy van nevelve, hogy gyémánttal ér fel,
 Ott van a nagy Róma.
 Boldog lenne hazánk, hogyha minden lánya,
 Figyelve az ő nagy, híres mondatára:
 Követője volna.

27. A *Hasznos Mulattató* 1877. március 11-i számában Gyarmati álnévvel közölt Mikszáth-vers ismét egy ballada. Bár az ismeretterjesztés szándéka s a tanulság kényszere egyként köthette a költő kezét, sikerültebb alkotásai közé sorolhatjuk:

Mátyás fia

Halálmadár huhog a Szent-István tornyán,
 S varjúserreg lepi sötétén, mogorván...
 Bécsnek városában
 Reggeli órában
 Sírva sír a lélekharang Szent-István tornyában.

Szomorú, gyászos nap, sosem volt szomorúbb,
 Még a felhő is sír, még az ég is borult,
 Mátyás király lelke
 Van költöző-félbe’:
 Ragyogó üstökös oszlik szét az éjbe...

Ország színe-java az ágya körül áll:
 Zápolya, Bebek, Derzs s a hős Kinizsi Pál,
 S haldokló királyuk
 Ekképp szól hozzájuk:
 „Főurak! barátim! Én a sírba szállok.

De a hon hadd éljen s az, kit én neveltem,
 Kinek lelkébe van oltva az én lelkem,
 Az én édes fiam:
 Őt hagyom reátok
 Esküdjetek meg, hogy ő lesz a királytok.”

„Jó Kinizsi Pálom, emeld föl kezedet,
Tartsd fel két ujjadat... tedd le az esküdet,
Hogy megvéded karral,
Fényes seregeddel,
Egész hatalmaddal, ragyogó neveddel...”

„Mim van, mind te adtad, fölséges királyom.
Emelem két ujjam, Isten átka szálljon
Őszülő fejemre:
Hogyha meg nem védem,
Ne legyen nyugalmam sem földön, sem égben.”

Kinizsi esküje, király végsóhaja,
Egyszerre röppen el. Ravatal a haza,
Ravatal ma, hanem
Csatater már holnap.
Kettészakad a hon... vérpatakok folynak.

Fekszik a nagy halott, akit eltemettek,
Fia barátai, hej!... megkevesedtek.
Csekély serge száma
Jó János hercegnek,
De azért vitézül harcba keverednek.

Lángokon, véren át viszik Hunyad fiát,
Igazi honfi szív rebeg forró imát,
Ő győzzön, senki más,
Ő nyerje el a trónt,
S legyen nagy a magyar, mint apja alatt volt.

De igazi honfi nagyon-nagyon kevés...
Mindegy, megütkeznek, – nincs köztük csüggedés.
Ulászló pártjával
Vadul foly a csata,
Hogy ki lesz a király, eldőlt az éjszaka.

Éj van. Mély sötétség ereszkedik alá,
Jobb is, hogy ne lásson testvér testvér-halált,
Amint önkezétül
Véresen lefordul...
Oh, hogy ez a nemzet sokszor megbolondul!

Csattognak a kardok... halálhörgés között
Egyre tüzeesebb lesz az elszánt ütközet.
S már-már ingadozik
Lengyel László hada,
Jó Korvin Jánosnak léssen itt igaza.

Rendetlenül fut az Ulászló balszárnya...
 „Éljen Korvin János, magyarok királya!”
 Mennydörgik a bércek.
 Úgy is lenne már most,
 De valaki kiált: „Vesszen Korvin János!”

És szava túlharsog csattogást, mennydörgést,
 Villám-hordó kardja szakít rettentő rést
 A Korvin hadain.
 Ki ez az óriás?
 Hej, Kinizsi Pál, ki is lehetne más?

Segítséget hozott Ulászló hadának,
 A Mátyás fekete seregével támad
 A Mátyás fiára.
 Az Isten megverje!
 Ne legyen nyugalma a fekete földbe!

Megvirrad, megvirrad... minek is virrad meg?
 Minek a napfény a nagy hullatömegnek,
 Korvin hű népének?
 Csendes a csatatér...
 Minden fűszál Korvin bánatáról beszél.

Megvirrad, megvirrad... minden jó léleknek
 Szól a lélekharang, sok embert temetnek,
 De mint vén Kinizsit,
 Senkit olyan mélyen...
 A többi feltámad... ő soha többé nem.

Megvirrad, vége az éjnek s a csatának,
 De soha nem virrad meg Kinizsi Pálnak!
 Megbüntette Isten
 A hálátlanságát,
 Elveszté örökre két szeme világát.

28. A *Lányok Lapjában* 1877. május 6-án Gyarmati álnévvel megjelent Mikszáth-vers, a *Megint itt a tavasz...* első pillantásra a tavaszköszöntő lírai természetábrázolások körébe tartozik. (Ide sorolva a hirtelen fagy pusztításának képét is – elvégre Janus Pannonius *Egy dunántúli mandula-fáról* című verse is hasonló megoldással él.) Mikszáth verse azonban, nyilván a korabeli népnevelés elvárásaiból kiindulva, itt is didaktikus befejezést kap: óvja a lányokat a korai „virágzástól”:

Megint itt a tavasz...

Megint itt a tavasz, rügye, fája, lombja.
 Madárdal, napmosoly, elragadó pompa
 Minden nyomon-lépten.

Mosolyra derülnek hegyek, völgyek, berkek,
Mint anyai csóktól az ébredő gyermek
Repeső kedvében.

Az egész természet magasztos, ünnepi,
Isten a világot legszebb ruhájába
Mostan öltözteti.

És mindez a szépség és mindez a pompa
Hogy' foszlik, hogy' fonnyad el, hogy' hanyatlik romba
Egy kis éles dértől.

Rügy elfagy, a virág szomorún lekonyul,
Ha hideg kezével kegyetlen hozzá nyúl.
Zöld mező elkékül.

Madárdal elhallgat, s a bimbó, a fésző
Elválik kelyhétől, fa gyümölcsöt nem hoz...
Szomorú tavasz az... szomorú és meddő.

És megbánják a fák, bánják a virágok,
Hogy oly *nagyon korán* hozták a virágjok,
De késő a bánat.

Leányok! Akiknek a tavasz élete,
Tavasznak bűbájos, színdús költészete,
Értsétek példámat.

Ne virágozzatok korán, mert nem lehet...
Virágnak az idő ad tavaszt, nem egyet,
De nektek nem adott – csak egyetlen egyet.

29. A *Hasznos Mulattató*ban rendelkezésünkre álló utolsó vers a *Vakációra* címet viseli s a lap 1877. július 22-i számában Gyarmati álnév alatt jelent meg. W. Petrolay Margit ezt a költeményt egyértelműen a „megszívlelendő tanácsokat” osztogató, az „ihlet elapadásáról” tanúskodó versek közé sorolja. Csak részben osztom felfogását. Kétségtelen, van alapja e kijelentésnek, de csak részben. A magam részéről a didaktikus szándék jelenlétét ugyanis egy kissé másképp ítélem meg. A vers „tanításában” sokkal inkább vélek tapasztalati fedezetet észrevenni, mint a Mikszáth által mindig iróniával emlegetett „tanügyi bácsik” korlátolt szemléletének propagálását. Igaz, hogy a felnőtt, de a „sötét évek” szenvedéseinek tapasztalatával rendelkező felnőtt panaszra sűg itt a diákoknak megszívlelendőket: becslüljék meg kiváltságos helyzetüket. Az „ihlet elapadását” tehát, a magam részéről legalábbis, nem ehhez a vershez kötném:

Vakációra

Boldog diákévek, jaj de boldog évek,
Amiket ti mostan oly rosszaknak vélték;
Be el nem cserélném semmiért sem, ha még
Eltolván a múltat – tanuló lehetnék.

Mily kevés az, amit töletek kívánnak:
Szép egyenes útján erkölcs s tudománynak
Egy-egy lépést tenni, egyetlent naponta
S ott is gyámoló kéz igazít a nyomba.

De jó majd az élet. Új tanítómester
Kegyetlen virgáccsal szolgálva keresztel,
Tömérdék a lecke, sokat követel-vár,
Nem ösmer „eleget”, nincsen nála határ.

Nyájas szava nincsen, csak kemény parancsa;
Nógatása sincsen, mely lángra lobbantsa
A jóakaratot pihenőn, lankadón...
Elítél, mielőtt figyelmeztetett vón’.

Nem gyámolít soha, nem magyaráz semmit,
Cipeljük Herkules tizenkét terheit,
Nem mondja: „Így kezdjed, így végezzed, az jó!”
És nincs pihenő nap, nincsen vakáció.

Jó ifjú barátom, ki mostan ünnepepsz,
Kinél most az óra hirtelen tűnő perc,
Mert a vakáció, jól tudom, hogy milyen,
Fut, mintha éppen csak gyorsvonalon menne.

Ha otthon ülsz, mondom, és szorongva nézed
A közelgő újabb iskolai évet,
Új feladatait, újabb kötelmeit,
Melyekkel, mint véled, vállad túlterhelik,

És kivágyol onnan, jobbnak, szebbnek látva,
Amit még eltakar a jövőnek fátyla,
Hej pedig dehogy jobb, hej pedig dehogy szebb,
Több ott a feladat s ezerszer nehezebb.

Elégedett lehetsz: maradj te csak ott s ha
Sok a feladatod, végezd mosolyogva,
És ne szokd meg nagyon a hosszú pihenést,
Amiből nekünk csak nagy ritkán jut kevés.

30. A hetvenes évtized utolsó verse, *A légyott* már nem tartozik a főnti, „népnevelői” körbe. Fogadás eredménye, fogadásé, melyet mégis az

előbbiekkal való összehasonlításban rögzít W. Petrolay Margit (i. m.) emlékezete: „Nyilván maga is érzekelte az ihlet elapadását verseiben – ezzel a versével [a *Vakációra* cíművel – SP] mond búcsút a versírásnak. Csupán Vahot Imrével kötött fogadásból vesz még egyszer tollat a kezébe, hogy rímes sorokban légyottra hívja Borcsát, a szép korcsmáros-lányt.” Tegyük hozzá: egyetlen ilyen témájú, magánérdekű, jambikus versében, mely ráadásul nem is tanúskodik „az ihlet elapadásáról”. A Vahot Imréről szóló nekrológjában (*Vahot Imre bácsi*, in: *Az én halottaim*, Mikszáth Kálmán munkái 37.) maga is büszkén említi sikerét (sőt, a verset is közli). Itt az eredeti, a *Magyarország és a Nagyvilág* 1877. december 16-i számából vett átirat következik:

A légyott

A kertbe' várj, ha jő az alkonyat,
Sötét ruhát öltvén fel, mely alatt
Tovább szövődhet az édes titok.
A kertbe' várj, – kicsiny virágaid,
A jázmin bokrok megszólítanak ott
Suttogva lágyan, mintha mondanák:
Sorsunk közös, mi is, te is virág.
Egy kéz letép gyöngéden, édesen...
Szebb tájra visz; a szív mellé teszen.
Vizsgáld meg a csukott virágkehelyt,
Hol a kifáradt méh tanyát talált
És szívja a mézédese mámorát,
Vigyázd a lombot, a fa ágiról
Elszállt madár után hogy' integet;
S szólítsd meg végül a természetet,
Az majd kinyitja titkos lapjait
S ott minden sor szeretni is tanít.
.....
S ha ott lesz ő, – természet, légy szelíd!
Jó puha fű, tompítsd el lépteit,
Kis lábnyomán üdébb, zöldebb leszesz,
Takard el éj, ki nálam boldogabb,
Körülölelve karcsú termetét
A kéjbe halsz, mert nem lehetsz *setét*.
Patak, míg én jövök, regélj neki,
De óvakodj, nehogy partidra csald,
Mert ám ha rád tekint, elbűvölend,
Vized megáll őt nézni s *tó leend*.